

Ruotsinviron sanaston tarkastelua

RAMMO RAAG *Lexical Characteristics in Swedish Estonian*. Acta Universitatis Upsalensis. Studia Uralica et Altaica Upsalensia. Akateeminen väitöskirja. Uppsala 1982. 146 s.

Viron kieli on paradoksisella tavalla maailmankieli siinä mielessä, että sitä puhutaan monissa maissa ja maanosissa. Jo kauan sitten on havaittu, että laitamien

kielimuoto voi olla selvästi erilainen kuin keskuksen, varsinkin jos periferia ja keskus eivät ole sanottavasti kosketuksissa keskenään. Nyt voisimme kysyä, onko esimerkiksi ruotsinviro esimerkki itsenäisestä perifeerisestä kielimuodosta. Tähän kysymykseen voi sanaston alalta saada paljon valaistusta Raimo Raagin väitöskirjasta, joka v. 1982 tarkastettiin Upsalan yliopistossa.

Kirjan nimeenkin sisältyvät ruotsinviron sanastolliset luonteenomaisuudet tar koittavat tässä tutkimuksessa enimmäkseen lainattuja, erityisesti ruotsalaisperäisiä sana-aineisia, joten kirjan teemaa suomennettaessa sopisi käyttää partitiivisiä leksikaalisia erityispiirteitä. Kuitenkaan Raag ei halua sulkea mitään sanaston aluetta tarkastelun ulkopuolelle. Tekijän periaatteellisiin tavoitteisiin on kuulunut myös pyrkiä määrittelemään, kuuluuko tietty uusi lainasana *langue-* vai *parole-* tasolle, ja tällöin on pääkriteerinä ollut kirjauksen esiintymätaajuus kootussa aineistossa.

Raag on halunnut ottaa huomioon sekä kirjoitetun että puhutun kielen. Puhuttu kieli tuleekin selvästi käsittelyyn ensin fonettisessa tarkastelussa ja sitten kirjan lopussa synonyymien hyväksyttävyyttä tutkivissa testeissä. Muuten Raag ei näitä kielen tasoja pidä jyrkästi erillään, mikä ehkä johtuu materiaalin tasojen monenlaisesta limittymisestä. Analysoidun aineiston lähteet ovat olleet varsin monipuoliset. Sanastoa on poimittu sanomalehdistä, radio-ohjelmista, tieteellisestä ja kaunokirjallisuudesta ja esimerkiksi yli kymmenen ruotsin-virolaisen organisaation lähettämistä kiertokirjeistä. Tekijä on tarkkaillut virolaista kielenkäyttöä sekä virallisissa kokouksissa että vapaa-aikana. Myös koululaisten kielenkäyttö on pyritty ottamaan huomioon. Tavoitteena on ollut edustava aineisto. Vaikka kootusta tuodaankin kirjassa konkreettisesti näkyviin vain osa, on syytä uskoa tutkijan saavuttaneen materiaalitavoitteensa kohtuullisessa määrin.

Raimo Raagin omia nauhoitettuja kielenoppaita on ollut 45, iältään 15—72-vuotiaita. Heiltä koottu tutkimusaineisto

antaa aiheen erääseen kysymykseen, joka tässä kirjassa jää jotenkin avoimeksi. Kirjoittaja toteaa Els Oksaaren tutkimusten osoittavan, että haastattelijalle tuttujen ja tuntemattomien henkilöiden suhtautuminen erityisesti kielen laina-aineksiin voi olla erilaista. Raag antaa ymmärtää, etteivät kielenoppaat ole olleet hänen läheisiä tuttaviaan, mutta toisaalta hän on tuntenut heidät »quite well». Tällä seikalla voi olla erityisen suuri merkitys testattaessa lainaperuisten synonyymien hyväksyttävyyttä. Tutkijalla on joka tapauksessa ollut riittävästi faktisesta kielenkäytöstä tehtyjä havaintoja.

Hyvin perustellulta tuntuu se Raagin ratkaisu, että hän on ottanut huomioon eri sukupolvien kielenkäytön. Edusteilla ovat seuraavat ikäryhmät: 1) Virossa syntyneet ja siellä koulunsa käyneet, 2) Virossa syntyneet mutta Ruotsissa koulunsa käyneet, 3) Ruotsissa vuoden 1944 jälkeen syntyneet sekä 4) Ruotsissa vuoden 1966 jälkeen syntyneet eli 3. ryhmän jälkeläiset. Heistä koostuneelle testiryhmälle Raag on antanut tehtäväksi arvioida yhteensä 18 käsitepiiriin kuuluvien sanojen ja niiden synonyymien hyväksyttävyyden ottaen huomioon sekä standardiviron (SV) että ruotsinviron (RV). Hyväksyttävyyssasteen mittapuuna hän on käyttänyt sitä asteikkoa, jonka R. Quirk ja J. Svartvik ovat kehittäneet kirjassaan »Investigating linguistic acceptability» (1966). Sen mukaisesti lainaelementin hyväksyttävyyden määrittävissä vähentämällä positiivisten vastausten määrä negatiivisten määrästä ja pyöristämällä summa lähimpään kymmeneen. Tällöin on muodostunut seuraavanlainen asteikko: vakiintuneet (established) lainat 100—70, horjuvat (divided) 60—30, vakiintumattomat (illegitimate) 20—0, epäiltävät (dubious) -30—-60 ja hylätyt (unaccepted) -70—-100. Tällä menetelmällä Raimo Raag on katsonut voitavansa osoittaa monien lainojen aseman synonyymien kentässä. Erityisen arvokkaaksi tehdyn kokeen tekee se, että mitattavana on ollut varsinaisten lainasanojen lisäksi kaksi kielimuotoa. Saadun tuloksen mukaan a) kymmenessä käsiteryhmässä oli suosituin vakiintunut RV:n sana, b) neljässä SV:n sana ja c) neljässä keskenään

kilpailien RV:n ja SV:n sana. Seuraava luettelo osoittanee, millaisista sanoista oli kysymys.

a-ryhmässä: *bantama* 'laihduttaa' — SV *saleduskuuri tegema*, kirjainlyhenne FN 'YK' — SV:n *ÜRO* = Ühinenud Rahvaste Organisatsioon, *lindistaja* 'nauhuri' — SV *magnetofon*, *tagurpidi soitma* tai *bakkama* 'peruuttaa ajoneuvoa' (SV *tagurdama*), *satelliit* 'satelliitti' — SV *tehiskaaslane*, *jumper* 'pulloveri' — SV *džemper*, *söiduluba* 'ajokortti' — SV *juhiluba*, *postinumber* 'postinumero' — SV *sihtnumber* tai *postiindeks* sekä *räka* 'katkarapu' — SV *krevett* tai *garneel*.

b-ryhmään puolestaan kuuluvat *limonaad* 'limonadi' — RV *sokertrika*, *make up* 'tegemea' 'ehostaa' — RV *samoin* tai *minkima*, *mahl* 'mehu' — RV *mahl*, *juus*, *mehu* sekä 'serkkua' merkitsevät *onupoeg* tai *onutütar*, *tätipoeg* tai *täditütar* taikka *nöbu* — RV *kusiin*.

c-ryhmän sanoja taas ovat SV ja RV *bestseller* 'bestselleri' — RV myös *menur*, SV *pastapliiats* ja RV *kuulsulepea* 'kuulakynä', SV *telkima* ja RV *teltama* 'teltailla' (RV:ssakin *telkima* yleinen) sekä SV *külmuskapp* ja RV *jääkapp* 'jääkaappi'. Tämän-
tapaisia testauksia voitaisiin epäilemättä tehdä lisää, ja varmaankin saataisiin lisää vastaavanlaisia SV:n ja RV:n sanojen suosittuus- ja kilpailusuhteita. Nämä tulokset kyllä osoittavat, että ainakin leksikaalinen murre-ero on jo olemassa näiden kahden kielimuodon välillä. Selviä merkkejä on myös siitä, että myös muualla puhuttava viro, kuten amerikan- tai australianviro, ovat eriytyneissä omiksi kielimuodoikseen. Kielentutkija pitää tällaista kehitystä tietenkin aivan odotuksenmukaisena. Raagin järjestämistä testeistä voisi myös päätellä, että RV:ssa ei ole sinänsä mitään tendenssiä välttää SV:n sanoja; ei vain yksinkertaisesti tunneta kovin hyvin SV:n käytäntöä. On kuitenkin nähtävissä, että nuoret ruotsinvirolaiset tuntevat standardiviroa paremmin kuin vanhin ikäluokka, jonka edustajat eivät ole niin usein käyneet synnyinmaassaan. Ilmeisesti nuorten välityksellä RV:oon on tullut koko joukko SV:n neologismeja, kuten puhekieliset *makk* 'nauhuri', *pastakas* 'kuulakynä' tai *telekas* 'telkkari', ja myös leimallisesti Neuvosto-Viron elämään liittyviä sanoja, esimerkiksi

miilits 'miliisi' ja *kalurikolhoos* 'kalastajakolhoosi'. Kiintoisa on myös toinen Raagin järjestämä testi, jossa pyrittiin selvittämään sitä, miten hyvin testattavat tunsivat SV:n sanastosta poikkeavia lekseemejä. Voitiin todeta, että testattavista sanoista yli puolet oli sellaisia, joita useimmat testiin osallistuneet eivät kyenneet tunnistamaan omasta leksikostaan poikkeaviksi. Ilmeisesti tämäkin testi oli omiaan viittaamaan siihen, että ruotsinvirolaiset tuntevat heikosti standardivirolaista kielenkäyttöä. Esimerkiksi vain 5 henkilöllä 97:stä tiesi, että *LRO* on SV:ssä käytettävä lyhenne, ja 16 koehenkilöllä oli selvillä siitä, että sana *lindistaja* on SV:lle vieras.

On melkoisesti sellaisia raakalainoja, jotka eroavat RV:ssa ja SV:ssa toisistaan vain kirjoitusasultaan. Niille Raag ehdottaa nimitystä graafiset lainat; semmoisia ovat vaikkapa *buddha* — SV:ssa esim. *budausuline* 'buddhanuskoinen, buddhalainen', *ensemble* 'yhtye' — SV *ansambel*, *gentleman* 'herrasmies' — SV *džentelmen* (jossa muuten lienee venäjänkin vaikutusta, vrt. ven. *dženll'men* < engl.), *jumper* 'jumpperi' — SV *džemper* (venäjässä samoin), *lunch* 'lounas' — SV *lantš* ja *steward* 'stuertti' — SV *stjuuard* (ven. *stjuard*). Kaikki nämä sanat voidaan kuitenkin tavata vielä 1930-luvun virossa assimiloitumattomina, kirjoitettuna kuten RV:ssa nykyisin, ja aiheellisesti kirjan tekijä ottaakin huomioon sen mahdollisuuden, että RV:ssa voi osittain heijastua viron vanhempi käytäntö. SV:n osalta on monissa tällaisissa tapauksissa mahdollista englantilaisen sanan kulkeutuminen kieleen venäjän välityksellä.

Usein Raagin tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota nimenomaan lainasanan ääntämiseen. Ääntämistapa saattaa osoittautua tärkeäksi pyrittäessä ratkaisemaan juuri sitä, mitä lähtöä tietyt RV:n graafiset lainat ovat. Esimerkiksi jos sana *genitiiv* RV:ssa äännetään [je:niti:v], on ruotsalaislähtöisyys tai ainakin -vaikutus ilmeistä. Myös eräät muut ruotsille ominaiset foneettiset piirteet voivat lainattaessa säilyä, kuten painotus tai gravis-aksentti.

Raagin kirjassa on s. 54—68 lueteltu merkitysryhmittäin n. 700 aktiivikäytössä olevaa RV:n ruotsalaista lainasanaa. Ikä-

vä kyllä ei tätä erinomaista sana-aineistoa ole hyödynnetty enemmän esimerkiksi siten, että juuri sitä olisi tiiviisti analysoitu eri kannoilta. Tällöin olisi voinut kiinnittää huomiota mm. seuraaviin seikkoihin.

1) Monien esimerkkisanojen johdosta voidaan kysyä, onko ne ehkä saatu pelkästään puhutusta kielestä vai esiintyvätkö ne myös niin kirjoitettuna vai ovatko ne vain kirjallisia esiintymiä. Graafisten lainojen ongelma kytkeytyy myös kirjoitetun ja puhutun kielen tasoon. Sellaisissa tapauksissa kuin *imaaž*, *immitš* engl. 'image' tai *angažeerima end* engl. 'to engage in, to take an active part in' on tietysti kysymys tavalla tai toisella mukautuneista sanoista, ja muutaakin kuin ruotsin kielen mukainen ääntämys lienee originaalin kannalta otettava lukuun, mutta mihinhän kategoriaan kuuluvat vaikkapa tapaukset *s-id* 'Ruotsin sosiaalidemokraatit', *kex* '(syötävä) keksi', *bungalow* engl. id. tai *bransh*, *branzh* engl. 'branch'?

2) Käännöslainoja ovat mm. *ahelsuitsetaja* 'ketjupolttaja' (vrt. r. *kedjörökare*, engl. *chain-smoker*) tai *mees tänavalt* 'kadun mies', *ajatabel* 'aikataulu' (vrt. r. *tidtabell*). Edellä mainittu *angažeerima end* on ilmeisesti osittainen käännöslaina, vrt. r. *engagera sig*, mutta itse pääverbin alkuperä on hieman hämärä, vrt. SV *angažeerima* ('solmia taiteilijan kanssa esiintymissopimus', aiemmin 'kutsua tanssiin'), joka ei ole ainakaan ruotsalainen laina. Sen sijaan esimerkiksi RV *klaarima ennast* on selvästi tapaus, jossa on varsinainen ruotsalainen lainasana ja lisäksi käännetty elementti. Käännöslainoja on mainitussa sanaluettelossa runsaasti, ja tekijä on kiitettävän selvästi maininnut jokaisen RV:n sanan ruotsalaisen ja standardivironlaisen vastineen, mutta niiden yksityiskohtaisempaa systemaattista käsittelyä jää kaipaamaan.

3) RV:n ja SV:n vertailuun pelkästään sanastonkin pohjalta näyttäisi olevan monenlaisia mahdollisuuksia. Tätä aspektiahan Raag on yhdeltä kannalta tutkinut testaamalla koehenkilöidensä sanaston tunteudesta, mutta varsinainen lingvistinen analyysi toistaiseksi puuttuu.

4) RV:n lainasanaston kokonaisanalyysi lainanantajakielten kannalta. Ehkä ongelmallisinta on sen selvittäminen, milloin

on kyseessä vieraasta kielestä ruotsin välityksellä RV:oon suuntautunut vaikutus ja milloin kielenpuhujan alkuperäisen SV:n ja jonkin vieraan piirteen ristivaikutus.

5) Sellaisia käsitteitä ilmaisevien lainasanojen määrä, jotka liittyvät tyypillisesti juuri ruotsalaiseen elämänmuotoon eivätkä siis voikaan kuulua SV:oon. Tällaisia ovat esimerkiksi *keskaste* '(koulun) keskiasete' (r. *mellanstadiet*), *natsioon*, *nation*, *natsiun* 'osakunta' (r. *nation*) ja *tsiviilökonom*, *tsiviilökonom* 'ruotsalaisen kauppakoulun käynyt'.

Erilaisten lainojen joukosta eivät ole jääneet huomiotta RV:n suomalaiset lainatkaan. Semmoisina on mainittu mm. *osakond* 'osakunta', *piilelema* 'kätkeytyä', *nimimärk* 'nimimerkki' ja *lähtumine* 'lähteminen'. Kun tämmöisistä suurin osa on kirjattu yhdeltä henkilöltä, niitä on kai pidettävä melko satunnaisina. Suomen vaikutus koko viroon, nimenomaan SV:oon, on tietysti tunnettu ja kiistaton. Esimerkiksi sanan *suunistus* tekijä toteaaakin olevan yhteinen suomalaissana SV:lle ja RV:lle, ja semmoisena pitäisin *turvavöö*-sanaakin, vaikka Raag on taipuvainen selittämään sen RV:ssa käännöslainaksi r. *säkerhetsbälte*-sanasta.

Raimo Raag on kerännyt aineistoa myös kaunokirjallisuudesta. Ruotsinviroilaisten kirjailijoiden teoksista voidaankin löytää melkoisesti ruotsalaissanoja. Vierasperäisten sanojen erilaisia kirjoitusasuja tutkittaessa muuten olisi ehkä syytä muistaa kirjapainotekniikankin osuus. Erilaisen painomenetelmien ja kirjoitustraditioiden mukaan voidaan kirjoittaa esimerkiksi *atachee*, *attaché* (RV) tai *atašee* 'attasea', *sherry* tai *šerry* jne.

Ruotsinviron sanastoa ei ole kukaan aiemmin tutkinut siinä määrin kuin Raimo Raag. Hänen on onnistunut osoittaa väitöskirjassaan monia tämän kielimuodon kehitystendenssejä ja luonteenomaisia piirteitä. Leksikaalisten uudennosten tärkeimmäksi lähteeksi osoittautuu ruotsi, enemmistön kieli. Kun väittelijällä on ollut tilaisuus perehtyä hyvin myös Tallinnassa oleviin viron kielen kokoelmiin, hän on voinut vertailuissaan todeta, että ruotsinviro on sanastoltaan suhteellisen konservatiivia mutta kuitenkin erilaisten in-

Kirjallisuutta

novaatioiden ja maantieteellisen eristyneisyydenkin vuoksi jo melkoisesti erilaista kuin neuvostoviro. Raagin teos antaa erinomaisen pohjan vastaisille ruotsinviroa koskeville tutkimuksille ja on merkille pan-

tava kielikontakteja yleensä valaiseva esitys.

SILPPO SUHONEN